

Mihai-Octavian GROZA

PAGINI DIN “MEMORIALISTICA MĂRUNTĂ” A PRIMULUI RĂZBOI
MONDIAL. ÎNSEMNĂRILE LUI RADU MĂRGEAN

Pages from “minor memoirs” of the First World War.

The writings of Radu Margean

Mihai-Octavian GROZA

Abstract: *World War I represents an important point in our national history, because its outcome succeeded with the unification of the territories inhabited by Romanians. In the context of the celebrations of the centenary of the outbreak of the Great War and the successful editing of sources related to this event, we propose, through this short article, to restore into the circuit of Romanian historiography an excerpt from so-called “minor memoirs”, representing the soldier R. Mărgean, from the Austro-Hungarian army.*

Keywords: World War I, Transylvania, memoirs, army, soldier.

Identificarea, prelucrarea și editarea textelor memorialistice privitoare la Primul Război Mondial, la participarea României și a teritoriilor locuite de români la acest conflict, la Marea Unire, reprezintă o tentativă “*de a reconstitui memoria colectivă*” referitoare la un eveniment cu impact asupra societății românești.¹ Cu toate că bibliografia dedicată acestor evenimente cuprinde un număr impresionant de titluri (atât lucrări generale, cât și lucrări speciale concretizate în studii și articole, culegeri de documente, corespondențe etc.),² apărute chiar în timpul desfășurării conflictului, dar mai ales după finalizarea acestuia, aceasta se axează, mai mult, pe o istorie militară, politico-diplomatică și economico-socială și mai puțin, pe o istorie culturală a războiului, a reprezentărilor, sentimentelor, emoțiilor celor care au trăit perioada respectivă, indivizi simpli, anonimi, umili, cei care au umplut tranșeele.³ Ori, această istorie culturală a războiului poate fi refăcută, în mare parte, pe baza textelor memorialistice, încă nepublicate (până în prezent, cel mai voluminos corpus de texte memorialistice este cel inițiat de istoricii Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, ajuns la volumul al II-lea).⁴

¹ Nicolae Bocșan, “Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, editat de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 31.

² Cornel Țucă, *Prizonierii români din armata austro-ungară internăți în Rusia. Problemele repatrierii*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011, p. 11.

³ Toader Nicoară, *Cluj în orizontul mileniului trei, volum II, Noi explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2009, pp. 141-154; Mihai-Octavian Groza, “Din istoria culturală a Primului Război Mondial: “Religia războiului”. Studiu de caz: românii ortodocși din armata austro-ungară”, în volumul *Tinerii istorici și ceretările lor*, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, pp. 195-196.

⁴ A se vedea: Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919), volum II, Memorile lui Pavel Jumanca*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Centrul de Studii Transilvane, 2013.

„Pages from “minor memoirs” of the First World War. The writings of Radu Margean”, *Astra Salvensis*, 3, p. 88-98

Pe tot parcursul desfășurării Primului Război Mondial, în contextul implicării unor asociații culturale, a intelectualității înrolate, a preoților militari, în sprijinirea soldaților români, mai ales prin furnizarea unor materiale (ziare, reviste, cărți religioase, cărți laice) și organizarea unor cursuri de alfabetizare pe front,⁵ își face apariția un personaj nou: “soldatul memorialist”. Ceea ce a generat acest fenomen a fost “*conștiința istorică*”, toți cei care își consemnează experiența participării la război, făcând acest lucru din convingerea că au luat parte și și-au adus contribuția la unele evenimente majore și că trebuie să le consemneze pentru posteritate (credeau că este de datoria lor să facă acest lucru). Conform istoricului Rodica Groza, prin aceasta se creează un precedent în memorialistica Primului Război Mondial, soldatul (majoritatea țărani) care își scrie memoriile, “*demonstrând o mutație în mentalul colectiv demnă de sesizat. Această noutate completează tipul de memorialistică cunoscut până acum, redactată de ofițeri, preoți, ziaristi, politicieni, învățători. Fiecare percepe realitatea într-un mod propriu, prin prisma experienței proprii, a contactului nemijlocit cu frontul, cu mizeria, cu foametea, disperarea sau deznădejdea. Țăranul, ofițerul, preotul selecționează faptele într-o manieră diferită și le povestesc de asemenea într-un mod diferit. Din acest motiv este unul din elementele ce dau unicitate memorialisticii Primului Război Mondial*”⁶.

În condițiile în care, anul acesta celebrăm un veac de la izbucnirea Primului Război Mondial, în cadrul efortului de recuperare a materialului documentar, memorialistic, fotografic etc., privind această perioadă, redăm, ca anexă, însemnările unui participant la conflict, Radu Mărgean, soldat (“*completaș*”)⁷ în armata austro-ungară, ca parte a “*memorialisticii mărunte*”⁸, publicate în anul 1914 în paginile revistei *Cosânzeana*.⁹ Considerăm că această etapă, a recuperării și valorificării memoriei

⁵ Rodica Groza, “ASTRA și soldații români de pe front în Primul Război Mondial”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, număr XXVIII, 1987-1988, p. 351-362; Mihai-Octavian Groza, “Despre activitatea preoților militari transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, Arad, “Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 537-540.

⁶ Rodica Băluțiu, “Atitudinea soldaților români față de Primul Război Mondial”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Historia*, an XLVI, număr 1-2, 2001, p. 108.

⁷ “Completaș”: soldat care după finalizarea serviciului militar era menținut în evidențele armatei o anumită perioadă de timp, înainte de a fi trecut în rezervă.

⁸ Sintagma “*memorialistică mărunță*” a fost consacrată în istoriografia românească de către istoricul bănățean Valeriu Leu (a se vedea: Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica “mărunță” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995).

⁹ *Cosânzeana*: revistă bilunată de literatură, ilustrată, ce apare la Orăștie, de la 15 octombrie 1911, până la 7 februarie 1915, redactată de proprietarul său, Sebastian Bornemisa, având ca editor pe D. Demian. Între cei ce colaborează se numără Ion Agârbiceanu, Zaharia Bârsan, T. Liviu Blaga, I. Borcia, Alexandru Ciura, Nicolae Iorga, Ilarie Chendi, D. N. Ciotori, Aron Cotruș, I. Dragoslav, Victor Eftimiu, V. C. Osvadă, Liviu Rebreanu, Ecaterina Pitiș, I. U. Soricu, Gavril Todica, V. Stoica, Liviu Marian, P. Dulfu, Emil Borcia, Oreste Georgescu, Corneliu Moldovanu, I. Chiru-Nanov, M. Săulescu, Vobură-Poiană, I. Alexandru-George, Octav Minar, D. Tomescu, C. Șaban-Făgețel, Eleba Farago etc. Revista reapare la 1 ianuarie 1922 (a se vedea: Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 137).

Mihai-Octavian GROZA

războiului, constituie o datorie a istoricilor, pentru cunoașterea și realizarea unei imagini nuanțate a evenimentelor și personajelor implicate (din păcate finanțarea unor astfel de demersuri este una deficitară, iar instituțiile care au în păstrare astfel de documente memorialistice interzic, aproape cu desăvârșire, accesul cercetătorilor din afara instituției respective la studierea și valorificarea acestor documente).

ANEXĂ:

RADU MĂRGEAN

*Însemnările unui completaș mobilizat*¹⁰

1. Pe drum:

Când mi-a pus în mână omul legii biletul de chemare, făcându-mă să iscălesc¹¹ de primire, n-am strigat într-un elan de însuflețire: *trăiască războiul!*

Am luat încet creionul, am iscălit cu grije și am desfășurat biletul gălbui, să văd, unde și când trebuie să plec. L-am împăturat apoi și punându-l în buzunar, am ieșit buzna, în liber. Aerul din odaie, părea, că mă înecă și simțeam prea strâmtă încăperea celor patru pereți. Am căutat instinctiv lărgământul, ca un loc de scăpare, unde te poți pierde și unde nu ești țintuit de nimic ...

Cele douăzeci și patru de ceasuri, ce-au urmat după asta, au fost o clipă. Niciodată vremea nu mi s-a părut mai trecătoare, ceasurile mai scurte și viața mai scumpă. Când m-am trezit din starea sufletească de extremă nervozitate, care mă făcuse să fiu o zi și-o noapte aproape inconștiu, eram într-un vagon de clasa III. În goana acceleratului, care fugea nebun și în înghesuială grozavă, prăpădit și somnoros, plângând mereu fără să știu de ce și fără să mă pot opri, vedeam, nu țarinele verzi și grânele legănate în bătaia vântului, nu creasta mândră a dealurilor noastre, din care coborau doinind voinicii cu frunză verde-n pălărie,- ci ochii ei dulci și plini de lumină. Pe frunte, arșița soarelui, care se strecura fără milă prin geamuri, îmi scosese broboade de sudoare și zăceam pe banca unsuroasă, ca un animal bolnav în umbra stogului¹² de paie, așteptând moartea clipă de clipă. Cât o fi trecut așa, nu știu. Când m-am trezit, căci ațipisem cu plânsu în ochi, n-am mai zărit jur-împrejur nimic din podoba scumpului Ardeal: nici sate, nici văi, nici codri, nici poiene. Acceleratul alerga pe câmpia întinsă dintre Dunăre și Tisa și din când în când răzbătea pufăitul obosit al locomotivei până la mine, în ultimul vagon. Era [î]n amurg și cum alergam așa ca o nălucă, începeam să deslușesc în minte rând pe rând toate, prin câte trecusem de ieri. Căutam să înțeleg și să-mi mulcomesc¹³ sufletul bolnav, zugrăvind în închipuire: oboseli, jertfe, sute de mii bătuți de aceeași soarte, traiu rău, chinuri, răni chiar, dar totuși la sfârșit o dulce revedere!

¹⁰ Menționăm că pentru a face textul accesibil lectorului contemporan, am procedat la modernizarea ortografiei conform normelor în vigoare, păstrând, totuși, câte ceva și din limbajul și expresia epocii.

¹¹ “A iscăli”: “A semna”.

¹² “Stog”: “Grămadă de paie/Căpiță”.

¹³ “A molcomi”: “A liniști”.

„Pages from “minor memoirs” of the First World War. The writings of Radu Margean”, *Astra Salvensis*, 3, p. 88-98

O dulce revedere! Dar dacă nu va fi așa? Dar, dacă va veni un glonte, numai unul, tocmai în mijlocul creierilor, cu care gândesc la revedere? Dar dacă va veni un glonte, numai unul, tocmai în dreptul inimii?

Șiragul gândurilor mi se curmă brusc. Acceleratul s-a oprit într-o gară mare și înaintea ochilor mi se desfășoară un tablou superb. O mare de oameni, furtunoasă și plină de mișcare, se agita înaintea noastră. Mii de rezerviști chemați din depărtări, de la vatra familiară, stau gata să pornească pe câmpul de luptă, acolo unde bubuie tunurile și seceră moartea. În pălării cu flori și cu frunza verde, stau închiegați după sate, după prietenie, după regiment, după companie poate. Cei mai mulți sunt cu ochii pierduți în zare, nemișcați, ca și când fiecare s-ar gândi la rostul vieții, la rostul luptelor, la rostul morții. Alții mângâie cu o mână pe frunte iubitele cu ochii roșii de plâns, în vreme ce cu cealaltă mână țin de lăzile negre ori verzi. Aproape în faldurile fiecărei rochii se înfășura câte un copilaș nevinovat, care privește neștiutor la lumea din jur, la baionetele sclipitoare ale soldaților, ce susțin ordinea și scâncește domol, temându-se ca să plângă cu hohot, ca acasă.

Aspect înfiorător, priveliște grozavă! Ca și când ai aduna un codru de oameni într-un ocol strâmt, poruncindu-le să cânte, să zbiere și să plângă toți de-a valma, în aceeași vreme. O masă enormă lipsită de conștiință, presărată cu puști și cu baionete, iar înaintea ei cealaltă mulțime uriașă, înghesuită în vagoane, doinind și zbătându-se, ca un iad ...

După ce am trecut și de gara aceasta, am răsuflat mai ușor și mai stâmpărat parcă. În suflet mi se încuibase ceva din liniștea din urmă, când nu mai ai decât un strop infinit de mic de nădejde. Mă împăcasem cu toate și nu mai doream nimic, din toate pe câte le trăisem. Valurile furtunei dezlănțuite mă prinseseră și pe mine în horă și priveam nepăsător la toate, câte alergau pe dinaintea ochilor mei în fuga trenului. Doar la câte o gară mai mare, mă mai desmeteam din aiurare, când bubuia văzduhul de strigăte și se spărgeau de stâncile din fața drumului de fier melodiile străine ce scăpau într-o disarmonie superbă din mii de guri ...

2. Cu flori și cu suspine:

Amurgea. Pe piscurile munților austrieci se resfrângeau de turnurile de tinichea ale bisericuțelor pline de evlavie razele de soare și trenul alerga încet și greoi în vale, ca un șarpe uriaș. Noi stam în ferești, pe trepte, grămadă, om peste om și măsuram cu privirile largul. Umbra pădurilor se întindea domoală înaintea noastră și cercetând desigurile cu ochii, alegeam printre tufișuri și prin porumbiște sute de soldați, strecurându-se pe furiș în linie de front, plecați de spate și plini de sudoare. Din când în când ne ajungeau la urechi comenzi scurte și aspre, vedeam apoi baionete înfricoșate sclipind în câte un mănunchiu de raze de soare și pe urmă auzeam bubuituri prelungi, pierzându-se zgomotos în inima pădurilor.

În sufletul nostru de completași obicinuiți¹⁴ cu hodina¹⁵ și cu comoditatea, răsăreau iarăși mizeriile de cazarmă cu viața prăpădită, cu zilele obositoare, lungi, urâte

---

¹⁴ “Obicinuit”: “Obișnuit”.

Mihai-Octavian GROZA

și înfricoșate. De ce s-o negăm? Nu ne era dragă viața asta. Fiecare dintre noi am fi dorit mai bine, să stăm undeva feriți de tot zgomotul lumii, de toată învălmășeala asta. Să stăm pe lângă afacerile, care amenințau să ni se prăpădească, să stăm pe prispa căsuțelor și să ne mângâiem în amurgul serii pe cei scumpi și dragi. Dar ne chema țara și ne chema împăratul! La gândul acesta sufletul nostru amorția parcă și pe dinaintea ochilor ne trecea, ca un întunecet greu și înfricoșat. Ne venea în minte jurământul: *“prin foc și prin sabie, pe pământ și pe apă, în pace și-n războiu...”*¹⁶, ne venea în minte și nu mai înțelegeam nimic, din cele ce se petreceau în preajma noastră ...

Vom merge! Da, o să mergem! Și acum, fluturările de batiste din drum ne păreau cu mai mult înțeles. Citeam în ochii fetelor și a nevestelor păreri de rău mai intensive și la cea mai apropiată gară, unde ne-am oprit, am simțit întreg fiorul bietului soldat pornit în luptă; cu gândul, ca niciodată să nu se mă reîntorcă. Căci ce ne aștepta aici! Femei cu ochi duioși, fete visătoare și blânde, copii neastâmpărați și sprinteni, mulțime, care furnica de la vagon la vagon, împărțindu-ne băutura, mâncare, țigarete și câte-o floare, să ne înveselească inima și să ne usuce lacrimile. Ne încărcau cu mâna largă și la fiecare ne spuneau un cuvânt de îmbărbătare, o vorba de mângâiere: *“Cu bine mergeți, dragii noștri”*, - și pe gurițele lor fermecătoare fluturau zâmbete șagalnice, de iubire, de dor, de promisiune poate, ori, - cine știe să pătrundă sufletul femeii?, - ca să ne îmbărbateze și să ne toarne în inimă avânt și ca să-și ascundă lacrimile.

Aceasta e soarta femeilor. În adâncul inimii să plângă după ai lor, iar cu vorba și cu ochii să mângâie pe cei ce vin și trec mai departe, necunoscuți, ca și aceia, pe care i-au pierdut ele. Să aștepte trenurile lungi și grele, să trăiască aceeași suferință de zeci de ori și să spereze mereu, că ai lor se vor reîntoarce iar cu bine. Să asculte înfiorate cântecele plângătoare, să spună cuvinte dulci celor, pe care i-or vedea triști și să privească apoi cu ochii în lacrimi, pe urma fiecărui tren, ce pleacă ...

Cu flori și cu suspine, triste și zâmbitoare, așa așteptau și poate așteaptă și acum, frumoasele din *Pöhltschau*, trenurile militare.

În fiecare zi ele petrec tot alte rânduri noi de soldați și în fiecare zi zâmbesc și plâng, împart flori și-și flutură batistele imaculate, în vreme ce din inima plâpândă le scapă suspinuri lungi și dureroase după fiecare tren ce trece ...

O, Doamne, minunată făptură ai croit, când ai făcut femeia!

3. În spital:

“Dumneata esti român, ca noi, de vorbești așa frumos românește?”

-Da, român, de pe la Orăștie.”

¹⁵ “Hodină”: “Odihă”.

¹⁶ Conform istoricilor Sorin Mitu și Rudolf Gräf, în momentul izbucnirii Primului Război Mondial, popoarele au răspuns la chemarea guvernelor lor, dat fiind faptul că acestea au depus toate eforturile pentru a le transmite cetățenilor sentimentul că patria se află în primejdie și că este de datoria lor să își dea viața sau să ucidă pentru a o apăra (a se vedea: Sorin Mitu, Rudolf Gräf, *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg, International Book Access, 2009, pp. 254-255).

„Pages from “minor memoirs” of the First World War. The writings of Radu Margean”, *Astra Salvensis*, 3, p. 88-98

Cu vorbele acestea mă întâmpinără cei 15-20 de răniți, cari ne sosiră într-una din zilele trecute în spital. Când auziră din gura mea vorba românească, în ochii lor luci bucuria omului ajuns în necaz prin țară străină, unde nu-i înțelege nimenea plânsoarea. Erau o ceată de românași de pe la Bistrița și se rătăcise printre ei, în bătaia de la Grodek și un rezervist de la regimentul orăștian, 64.¹⁷ Ajunseseră acum cu toții aici, în spitalul de rezervă din orașelul acesta din Stiria și printre lume străină, cu care nu se puteau înțelege, când deteră cu ochii de mine, li se păru ca ceva de necrezut. Frați de același sânge, coborâți din aceiași opincă, ne împrietenirăm degrabă și priveau la mine cu încredere, ca la un frate mai mare, mai cuminte, mai cu trecere. Își spuseră plânsorile- românul totdeauna se plânge numai către ai săi, căci în fața străinului nu cutează s-o facă- și mă rugară să le ajut, dacă îmi stă în putință. Doreau să-i sloboadă acasă, să-i lase să se vindece în sat și în două-trei săptămâni vor veni înapoi și s-or duce iară la luptă. Li-i dor să-și mai vadă odată moșia, să-și mai cuprindă odată copilașii și nevasta în brațe și apoi nu li-o păsa, măcar să moară ...

Sărmanii oameni! Cât era în ei de puternic dorul de casă și nu băgau de seamă, că ranele din piept, din brațe, din picioare, din mâini, din pânțele, îi țintuiesc zile de-a rândul de pat și le fac cu neputință să plece pe drum singuri. I-am mângâiat totuși, că în câteva zile le va fi mai bine și s-or putea duce. Le-am scris apoi rând pe rând scrisori și după ce am isprăvit cu toți și am plecat spre ușă, la patul din margine mă oprește un rănit cu ochii tulburi, cu fața suptă și cu graiul stâns aproape:

-“Mă rog, să-mi scrie domnișorul *önkéntes*¹⁸ și mie o scrisoare”, îmi zice într-o românească stricată, că abia o puteai înțelege.

-D-apoi și d[umnea]ta ești român, bade?

-Și eu.

-De pe unde?

-Din Marmaroș,¹⁹ răspunde omul meu și când îl întreb de nume, rostește încet:

-Șereș János, și-mi spune că și ei sunt o ceată întregă și arată cu mâna spre paturile pline. Li-e rușine însă, că nu știu bine românește. I-au și luat drept unguri pe aici, după nume, după vorbă.

Am scris scrisori și maramureșenilor, scrisori românești, scrise în grai curat și neaoș, pe care însă cine știe, dacă-l vor înțelege cei de acasă, căci pe la marginele românismului azi numai inima mai bate românește, încolo graiul e mestecat și umplut de străinisme, mai încalte decât ale celorlalți frați de-ai lor din Basarabia, cu cari am vorbit întâiaș dată tot aici ...

Pe aceștia, pe basarabeni, i-am întâlnit tot ca răniți, prinși în lupta uriașă din pădurile de la Grodek. Au căzut și ei de-a valma cu oștenii noștri, loviți poate tocmai de gloanțe trimise de la de-ai lor ...

¹⁷ Pentru istoricul Regimentului 64 Infanterie Orăștie a se vedea: Dorin Petresc, Ioan Lăzărescu, *Istoria regimentului cezar și rege: numărul 64 Orăștie (1860-1918)*, Deva, Editura Corvin, 2004.

¹⁸ “Önkéntes”: “Voluntar”.

¹⁹ Maramureș.

Mihai-Octavian GROZA

Am ieșit cu sufletul zburciuit în coridoarele largi, curate și mi-am proptit capul pe geamurile mari. Afară cernea ploaie mărunță, o ploaie de toamnă, din acele, care țin zile întregi și bagă în oase boală și în trupuri frig și ruină. Înaintea ochilor mi s-au ivit stepele Rusiei, câmpurile galițiene și soldații înglodați în tină și zăcând zile întregi în șanțuri, cu picioarele în apă până la glezne, fără somn, fără mâncare, cu mâna îțepenită pe pușcă, cu ochii ținți înainte. Războiul, vai războiul, războiu-i de viteji purtat și fiecare soldat de pe câmpul de bătaie e astăzi un erou, căruia trebuie să i ne închinăm cu toții. Și totuși, ce crudă ironie, în istoria oamenilor acestora.

E îngrozitoare priveliștea dintr-un spital militar, încărcat azi cu răniți. Oameni teferi de altădată, zac aici nemișcați, bandajați pe trup pretutindeni, împușcați prin mâni, prin picioare, prin șolduri, prin spate, prin piept, prin umere, prin gât, prin cap. Pe fețele lor e răspândită o durere ascunsă, o durere mută și ochii triști nu se înviorează niciodată. Dacă-i întrebi de luptă, răspund scurt, dau din cap și n-au chef de vorbă. Am întrebat pe unul, cât crede el, că va mai ținea războiul și mi-a răspuns scurt:

-Până rămâne om sănătos, nu încetă, domnișorule, așa s-au pornit acum.

În cuvintele acestea: așa s-au pornit acum, e întreagă povestea vieții de pe câmpul de luptă. Bătăile de la Rava-Rușca, de la Lemberg, de la Grodek, au fost dintre cele mai sângeroase, din câte va aminti istoria. Odată, când furtuna se va liniști și râurile tulburate vor reintra în matca lor, va fi îngrozitoare povestea lor, dacă se va scrie. Noi, care astăzi suntem în uniformă, nu vom ceti-o poate, dar ceialaltă o vor povesti-o ani de-a rândul în serile de toamnă, când zile întregi se cerne ploaia mărunță în geamuri, la vatra încălzită, vor plânge femei îndoliate și vor visa copilași plăpânzi, de-un tata, pe care l-au pierdut în cel mai crâncen război din câte s-au dat vreodată ...

4. Icoanei celor dispăruți:

Revista "Cosânzeana", în numărul 44, pomenește cu duioșie de moartea locotenentului D[octo]r Alexandru Bogdan și pentru mângâierea sufletelor noastre, ale celor, care am stat pe vremuri în fața catedrei eminentului profesor, ne redă în culori vii momentele vieții lui din urmă. Îmi place să mă cred între cei mai devotați elevi ai profesorului Bogdan și de aceea nu pot, să nu dau în câteva cuvinte expresie vibrațiilor din sufletul meu, acum, când aflu, că Sandi nu mai este ...

Sandi,- așa-i ziceau prietenii și cunoștii și așa-i ziceam și noi, elevii lui. Și simțiam, că în numele acesta simplu, fără orice atribut, se ascunde ceva mai mult, ca legătura de stimă dintre elev și profesor. Și într-adevăr, când vorbeam de Sandi, nu numai pe vremea când îi eram elevi, ci și acum mai târziu, după ani de zile, că ne despărțisem de el,- simțeam totdeauna, că vorbim de un eminent prieten, care ani de zile ne-a învățat să cunoaștem frumosul, să iubim idealul și să înțelegem viața. Cât de neuitate sunt pentru mine orele de literatură românească, când profesorul Bogdan urca pe catedră cu o mulțime de notițe, fructul atâtor ore lungi de studii și dezgropa înaintea noastră figura marilor literați din trecut. Începea cu glas domol, zugrăvia omul în trăsături marcante și trecea apoi la operă. Și aici era profesorul Bogdan maestru. Toate frumusețile scrisului românesc, așa după cum s-au urmat acelea prin sufletul lui mare și adânc, select și aplicat spre selecțiune,- ni le așternea înaintea ochilor cu drag, cu pricepere, cu putere și cu entuziasm. Niciodată nu mi s-a dat să aud pe cineva vorbind

„Pages from “minor memoirs” of the First World War. The writings of Radu Margean”, *Astra Salvensis*, 3, p. 88-98

mai frumos de George Lazăr,²⁰ Grigore Alexandrescu²¹ și chiar acum după șase ani de zile, îmi pare că aud cuvântul lui Bogdan, plin cu observări fine, plin cu înțelegere adâncă, plin cu dragoste de neam, vorbind de cel ce-a dus peste Carpați lumina și cel ce-a scris oda la anul 1840. Câtă turbare era în cuvântul lui, când la sfârșitul odii încheie cu versurile:

*“Pustiul Siberiei te-nghită
Și dracul să te ia!”*

Consulul Holzinski s-o fi cutremurat, în mormânt, auzind cum ura marelui poet român și după un veac aproape, trece din generație în generație și taie aceeași brazdă adâncă în sufletele noastre, pe care a tăiat-o într-a urzitorului ... Și șrapnelul muscalului,²² când a căzut în plin pe trupul lui Sandi, n-a ucis numai pe ofițerul austriac, ci a ucis și pe interpretul lui Grigore Alexandrescu. Au stat acolo față în față dușmanii de-un veac, împilatorul și revoltatul de pe vremuri ... Dumnezeu știe, poate în sufletele lor vor fi fost împăcați în vremea din urmă, dar piaza rea i-a ținut mereu departe și în loc să le unească drumurile, uitând nedreptățile ce și le-au făcut unul altuia; în loc să-i ducă pe același drum frumos și plin de lumină, i-a dus pe cărări piezișe și i-a scos față în față. Dumnezeu știe ... și cum mă strânge haina împărătească, nu mă pot gândi liber și simt că aici, mi se curmă firul gândurilor ... Undeva, departe, mi se pare că aud bubuitul tunurilor și îngropat în șanțuri, pare, că văd pe Sandi. Cum mă cheamă aproape și-și îndreaptă ochii blânzi și scrutători spre mine, înțeleg graiul lui mut și-l ascult. Parcă mi-ar zice de acolo, din pragul morții, cu graiul lui ironic: Zadarnic, *“sub brațul grosolan al forții, dreptatea celui slab se sfarmă ...”*.

Așa s-a sfârșit și el, sufletul cu adânci înțelesuri, cu mare dragoste de carte românească și cu mai mare dragoste de neamul românesc. Șrapnelul dușman n-a ucis în el numai pe omul singuratic, pe soldatul devotat și credincios până la clipa din urmă, ci a ucis pe apostolul, care trebuia să mai trăiască ... *“N-ai ucis în el un rege, ai ucis un șir de regi”*,- zice muștrător regina ostrogotă,- și cuvintele acestea îmi vine să le schimb și să i le zber dușmanului în ureche: *“N-ai ucis în el un suflet, ai ucis sute de suflete, ai ucis sufletele noastre, ale tuturor, cari i-am ascultat cuvântul și mai ales ale urmașilor noștri, care erau să-i asculte cuvântul ...”*.

Dar, care e dușmanul? ... Vai, mă strânge haina împărătească și în strânsul ei începe și sufletul sărman să mi se strângă ... Dar vin neconținut viziunile și îmi pare, că răsar toți morții de prin șanțurile galițiene. Răsare-o întreagă oaste de intelectuali români și îmi aruncă la picioare capetele proprii sângerate. Cum se rostogolesc înaintea mea, pe gura lor bâlbâie încă sângele roșu și strigă: *răzbunare*. Ah, ce greu e să-ți fie încătușat sufletul și să simți lanțurile pe mâini. Cum nu poți scrie cuvântul, care arde inima și cum nu poți arăta drumul, pe care-l arată visul de veacuri ...

²⁰ Gheorghe Lazăr (1779-1823): teolog și dascăl român transilvănean, considerat întemeietorul învățământului românesc în limba națională din Țara Românească, prin Școala de la Sfântul Sava.

²¹ Grigore Alexandrescu (1810-1885): poet și fabulist român, a introdus în literatura română epistola, meditația și satira ca specii literare autonome, a tradus din Byron și Lamartine.

²² “Muscal”: “Rus”.

Mihai-Octavian GROZA

Mă frec la ochi și vreau să mă liniștesc, dar în mâini simt încă scrisoarea umedă de lacrimi, pe care mi-a scris-o un prieten, cu care stam înaintea lui Sandi, în aceeași bancă. *“Am plâns, când am aflat moartea acestui om bun”*- scrie el despre profesorul Bogdan și în neputința mea îmi vine să plâng și eu. Dar eu nu pot. În ochii mei nu se adună lacrimi, ci numai revoltă și foc și ură ...

Dragă Sandi, omule bun, tu iartă-i, desigur, dușmanului nostru, că doar nimeni nu duce cu el dincolo de hotar ură și răzbuinare. Noi, însă, dacă vom trece cu viață peste potop, nu-i vom ierta, că mi te-a răpit pe tine și cu tine împreună încă un codru de voinici. Nu-i vom ierta, căci nu putem uita și nu putem șterge din sufletele noastre adâncă iubire de neam, pe care tu ne-ai sădit-o.

5. O clipă de repaos:

... Și acum veniți voi, cei fugăriți de trompetele războinice și alungați de zăngănitul armelor. Voi, luceferii dătători de lumină, soliile vremilor de pace binefăcătoare, aluatul minții omenesci. Veniți și închideți pe-o clipă ochiul minții mele, să nu mai vadă șiroaiele de sânge, să nu mai vadă pustiurile imense de gheață, cu leșuri de oameni presărate,- să nu mai vadă nimic din ceea, ce amintește de-o ură nepotolită a neamurilor și de-un război mai îngrozitor decât focul iadului și mai năpraznic decât cicloanele, care doboară în urgia lor codri de veacuri ... Veniți sămănătorii de gânduri frumoase, aleșii popoarelor: voi, cugetătorii și poeții, pictorii și sculptorii și înaintea ochilor mei întindeți salba nesfârșită a podobabelor voastre scumpe, să se delecteze ochiul meu setos de frumusețe și hrănit acum de patru luni de zile cu sânge numai ... Vină tu Carlyl,²³ cu gândurile tale sănătoase și cu îndemnurile tale la muncă neîntreruptă; tu Flammarion,²⁴ cu spiritul îndrăzneț împreunat cu potop de știință; tu dulce Horațiu,²⁵ cel mai înțelegător al vieții, care ne trece pe dinainte; tu Eminescu,²⁶ cel mai sensibil și mai adânc dintre ai neamului meu;- și voi, toți ceilalți, ai vremilor trecute și-ai vremilor de azi, cari odihniți acum în rafturile perdelate și visați la zădărnicia lucrurilor și la incorigibilitatea oamenilor. Veniți, veniți, și în seara asta dulce de iarnă începătoare, când se cern visători întâii fulgi de zăpadă și îngână melodii dureroase focul în cuptorul meu scump,- primiți-mă în hora voastră blândă și stați din nou cu mine la taifasuri.

-Da, e frumoasă viața, Turgheniew.²⁷ Mai ales acum, iarna e frumoasă. Să tragi ciorapii groși să iei tolba în spate și să pleci cu copoul²⁸ după tine prin mlaștinele înghețate, prin poienele înălbite și să stai la pândă cu pușca întinsă, mai nerăbdator, decât tânărul îndrăgostit întâia oară, când își așteapta iubita în umbra salcâmlor în floare. Seara să vii vesel și să te aștepte lângă căminul cald, prietenii cu cupele pline.

²³ Thomas Carlyle (1795-1881): istoric, eseist, autor satiric scoțian.

²⁴ Camille Flammarion (1842-1925): scriitor, astronom francez.

²⁵ Quintus Horatius Flaccus (65-8 i. Hr.): poet roman, considerat a fi unul dintre cei mai importanți autori ai așa-numitei “perioade de aur” a literaturii romane.

²⁶ Mihai Eminescu (1850-1889): scriitor, poet, jurnalist, român romantic.

²⁷ Ivan Sergheievici Turgheniev (1818-1883): romancier, dramaturg rus.

²⁸ “Copou”: “Câine care adulmecă vânatul”.

„Pages from “minor memoirs” of the First World War. The writings of Radu Margean”, *Astra Salvensis*, 3, p. 88-98

-Horațiu, tu râzi? Nu-i vinul nost[ru] așa bun poate, ca cel din Taberne și nu-s munții noștri așa frumoși, ca înzăpezitul Socrate? A, te înțeleg, noi cei din vremile noastre, n-avem ulcioare de lut și n-avem cărduri de slave din depărtata Bytholie.

-Nu-i așa, măestre Maupassant?²⁹ Avem însă cafenele moderne, cu pereți de oglindă și bem din păhărele de cristal. Cum spumegă șampania noastră, când ne-o întind demi-mondenele ușoare ca fulgul de zăpadă?! Și cât de îmbătător e sărutul lor, când ni-l întind de după perdele, în saloanele învelite în penumbră. Uite, bietul Lovinescu,³⁰ de când a ajuns în mreaja lor, și-a pierdut bunul cumpăt și vorbește și azi în aiurare.

-Ce te indignezi Tolstoi³¹ și de ce privești la noi muștrător? Ne invidiezi clipa asta de slăbiciune și ne cerți, că nu ne place să auzim mereu Sonata Kreutzer?³² Suntem tineri, apostole, și în vinele noastre curge alt sânge, cam ca același, de care curgea întru ale tale pe vremea, când erai ofițer în Caucaz ...

-Sst ... Tăceți o clipă. Ascultați cât de dulce cântă Hafis³³ și cât de fermecător îl acompaniază Coșbuc.³⁴ Uite-i cum s-au retras în colțul vetrii și povestesc și-și spun versuri, mai melodioase, decât șopotul izvoarelor și mai ritmice, decât picuratul ploaiei de pe streșină. Ștregarii! Își rād acum în barbă și privesc cu admirație la ștregărițele Sacontalei. Uite, cât de puțin îi interesează lumea orbilor lui Maeterlinck³⁵ și povestea paserei albastre. Pentru ei fericirea e în vin, în cântec și în femeie ...

... În vin, în cântec și în femeie. Cât de sarcastic răsună acum refrenul acesta, aici, departe de lumea civilizată, prin lăcașurile de soboli, adânc îngropați în pământ. Cât prinzi în zare cu ochiul, e o imensitate de zăpadă și peste cadavrele neacoperite de giulgiul alb, plutesc legioane de corbi flămânzi și niciodată sături. Cum mă înfioară corbi! În croncănitul lor lugubru e ceva din sarcasmul vieții, din ironia eternă, care desfide liniștea, desfide pacea, desfide tot, pentru ce oamenii au luptat de mii de ani, de zeci de mii, de sute de mii. O, Carnegie,³⁶ că nu răsari în preajma noastră o clipă, să ne vezi isprava de luni de zile, să ne admire puterea tunurilor și măcelul mitralierelor. Și tu blândă și de curând răposata baronesă, care din saloanele tale de mătasă numai, și te-ai înfiorat de războaie, scoțând din adâncul sufletului tău acel strigăt desperat și plin de revoltă: Die Waffen nieder!³⁷

Să ne vedeți voi, și voi ceilalți toți apostoli ai păcii. Nu știu, dacă s-ar mări în voi dorința de-a lucra pentru pacea eternă, ori vi-ați întoarce fața cu dispreț de la cei, ce nu v-au înțeles niciodată și în butul milioanele de oameni, au cerut războiul ...

²⁹ Guy de Maupassant (1850-1893): scriitor, nuvelist francez.

³⁰ Eugen Lovinescu (1881-1943): scriitor, critic, istoric literar român.

³¹ Lev Tolstoi (1828-1910): scriitor rus, considerat a fi unul dintre cei mai de seamă romancieri ai lumii.

³² *Sonata Kreutzer* (nuvela lui Lev Tolstoi).

³³ Hafis (1320-1389): poet persan.

³⁴ George Coșbuc (1866-1918): scriitor, poet român, membru al Academiei Române.

³⁵ Maurice Maeterlinck (1862-1949): scriitor, poet, eseist, dramaturg belgian.

³⁶ Andrew Carnegie (1835-1919): om de afaceri american.

³⁷ “Die Waffen nieder!”: “Armele jos”.

Mihai-Octavian GROZA

Dar, ... vreau o clipă de repaos. O clipă din repaosul acela sfânt și dulce, când sufletul se dezbracă de lut și aleargă în atmosfera curată a visului, a cântecelor și-i iubirei. Vreau să nu mă mai gândesc la țipătul milioanei de răni, care lasă dungă roșie pe zăpada imaculată, ci la șopotele tainice din umbra salcânilor, la poveștile duioase de la vatră, pe care troznesc vreascurile acum, pe vremea asta și la tot ce-i dulce, senin și frumos și nu mai este ... La tine, frumoasă, cu părul bălai și cu ochii plini de lumină, la voi prieteni vechi, cu cari am colindat prin hoceaguri veri de-a rândul și la voi nopți visătoare, căroră mi-am spovedit de atâtea ori taina sufletului, privind bolta de stele și vârful codrilor scâlțați în lumina de lună ... Cum curgea de blândă apa Murășului și cum îmi legăna luntrea de ușor pe spatele ei de unde. Și stam așa, cu fața în sus și priveam seninătatea nopții și ascultam cântecul inimii. O, cum cânta inima mea atunci! Te-așteptam, să-mi răsari fermecătoare din valurile apei, cu părul de aur lăsat pe spate, cu brațele moi și rotunde și plecându-te la pieptul meu, să-mi spuți cuvântul, după care-am însetat o viață. Și-ai venit. Ai venit într-o sară dulce de august, când mirosul teilor seamănă în suflet ritm și melancolie și îmbată simțurile dornice de aroma femeii. Ai venit și ți-ai lăsat capul moale pe pieptul meu, și ți-ai dat gura pradă gurii mele. O, ce frumos a fost! Cum a început sufletul meu să cânte și inima mea să ți se închine, ție, zeiță a iubirii! Și ce-a mai fost apoi?! Săruturi, flori și cântece și iar săruturi. Nu credeam, să se sfârșească visul meu vreodată și nu credeam să încete cântecul de pe buzele mele ...

O clipă de repaos. Ce dulce-i clipa asta acum! Închid ochii să nu mai văd câmpul de zăpadă, gurile tunurilor și corbii croncănitori deasupra. Să nu mai văd nimic, ce mi-ar putea aduce aminte, că tot visul meu, toată fericirea mea poate fi nimicită ca mâine printr-un glonț din țeava puștii care e îndreptată spre mine din șanțurile dușmane din față... Dar nu! Ziarele pomenesc și cutează să scrie cuvântul: pace. Sufletul meu e turburat de atâta fericire și se roagă curat și plin de pocăință: *Doamne, destul a fost din încercările tale. Să treacă acum ăstă și să vie iar împărăția strălucitoare a păcii, a muncii, a vieții!*

Notă: Transcrierea textului s-a făcut după: Radu Mărgean, “Însemnările unui completaș mobilizat”, în *Cosânzeana. Revistă ilustrată săptămânală*, Orăștie, an IV, 1914, partea I (număr 31-32, 16 august 1914, pp. 458-459), partea a II-a (număr 33, 23 august 1914, p. 474), partea a III-a (număr 39, 11 octombrie 1914, p. 546), partea a IV-a (număr 46, 28 noiembrie 1914, p. 622), partea a V-a (număr 47-48, 13 decembrie 1914, pp. 634-635).